

Тетяна Катаргіна

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ (МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена розгляду етапів формування міжнародної системи захисту прав національних меншин та вирішенню проблем збереження їх культурної спадщини.

Ключові слова: національні меншини, міжнародні конвенції, культурна спадщина.

Поняття «національна меншина» вперше з'явилося в Європі в ХІХ ст. Воно було пов'язано з проблемами багатонаціональних імперій — Австро-Угорської, Османської, Російської та Пруського королівства. Тоді народи, що не мали власної держави іменувалися недержавними. З метою нейтралізації національно-визвольних рухів уряди цих країн змушені були йти на поступки окремим етнічним групам, надаючи певні права національно-культурного характеру. Так, у Генеральному Акті Віденського конгресу 1814–15 рр. вперше на рівні міжнародного договору зафіксовані положення щодо надання політичних і громадянських прав польській меншині в Росії, Австрії, Прусії, що зафіксувало положення щодо правового статусу національної меншини¹. Особливої актуальності питання національних меншин набуло після Першої світової війни, в результаті якої кількісно великі національні групи втрачали попереднє громадянство і ставали громадянами інших держав. Відповідно до резолюції Ради Ліги Націй від 15 лютого 1920 року умовою входження країн до цієї міжнародної організації було вжиття ними заходів щодо захисту прав національних меншин.

Згодом виникло поняття національно-культурної автономії як форми організації етнічних груп для збереження та розвитку їх самобутньої культури і забезпечення відповідних прав. На відміну від національно-територіальної автономії така автономія встановлюється не на певній території, а як екстериторіальна форма, пов'язана з дисперсним розселенням етнічного масиву².

За сучасною правовою доктриною національні меншини — етнічно визначені спільноти громадян певної держави, кожна з яких за кількістю осіб, що належать до неї, є меншою, ніж та етнічна спільнота, котра дала свою назву цій державі (титульна нація). За Рекомендаціями Парламентської Асамблеї Ради Європи (1993 р.) до національних меншин слід

відносити групи осіб у країні, які : а) проживають на території цієї країни і є її громадянами; б) підтримують довгострокові, міцні, тривалі зв'язки з країною; в) демонструють характерні етнічні, мистецькі, релігійні або лінгвістичні характеристики; г) достатньо представлені, хоча кількість цих осіб менша решти населення країни або регіону країни; д) зацікавлені зберегти те, що становить їх спільну індивідуальність, включаючи їхню культуру, традиції, релігію або мову³.

В Україні, як багатонаціональній державі, визнано за життєву необхідність врахування в основних галузях державного, суспільно-політичного і культурного життя національного фактора. За даними загальноукраїнського перепису населення 2001 року на її території, крім титульної нації, живуть люди понад 130 національностей і народностей — 10,5 млн. чоловік, або майже 22% населення⁴. Це росіяни, білоруси, євреї, поляки, молдовани, румуни, угорці, греки, кримські татари, німці, болгары, чехи, гагаузи та інші. Найбільша етнічна спільнота — українці 37,5 млн. осіб, або 77,8% від загальної кількості громадян. Інші спільноти належать до категорії національних меншин. Серед них найбільшу частку становлять росіяни 8,3341млн. або 17,3%. Їх кількість порівняно з переписом 1989 року зменшилася на 26,6%. У порівнянні з даними перепису 1989 р. кількість євреїв зменшилася в 5 разів (з 500 до 100 тис.); в 5,3 рази збільшилась кількість кримських татар (сьогодні їх близько 250 тис.); кількість вірмен збільшилась у 1,8 рази (100 тис.); азербайджанців — 45 тис., їх збільшилось на 20%; грузин збільшилось на 50% і сьогодні їх 34 тис.⁵

Такий етнічний склад населення вимагає особливої уваги до питань захисту прав національних меншин, а також формування політики сприяння розвитку культури і поважного ставлення до традицій, національних особливостей кожного народу.

Захист прав нацменшин

Наслідки Другої світової війни поставили нові питання щодо збереження культурного надбання кожної країни. Але тільки після створення Організації Об'єднаних Націй стало можливим забезпечення умов повноцінного існування та захисту прав етнічних меншин. При ООН була утворена Комісія з прав людини, однією з структурних ланок якої була підкомісія з попередження дискримінації і захисту меншин.

У Статуті Організації Об'єднаних Націй було проголошено, що однією з цілей діяльності ООН є міжнародне співробітництво для сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини і основних свобод для всіх. Для забезпечення проголошеної мети Генеральна Асамблея ООН при-

їняла 10 грудня 1948 р. Загальну декларацію прав людини⁶, в якій уперше в історії було встановлено перелік основних прав і свобод людини, що підлягають дотриманню в усьому світі, а також було погоджено юридичний зміст цих прав і свобод та визначено легальні випадки допустимих їх обмежень⁷. Загальна декларація була прийнята у формі резолюції Генеральної Асамблеї ООН і тому мала на той час рекомендаційний характер. На її основі ООН підготувала і в 1966 р. відкрила для підписання та ратифікації Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, які були ратифіковані в Україні в 1973 р. Пакт про громадянські та політичні права зобов'язав країни, в яких є етнічні, релігійні та мовні меншини, не відмовляти їм у користуванні своєю культурою, мовою, сповідуванні своєї релігії тощо (стаття 27)⁸.

Понад сто країн світу ратифікували кожен із цих пактів. Завдяки міжнародному визнанню норм Загальної декларації в конституціях більше 120 країн світу перелік, зміст і допустимі обмеження прав і свобод, які містяться в Декларації, перетворилися на міжнародні стандарти прав людини. На Всесвітній конференції з прав людини (Відень, 1993 р.) представники 171 держави, в тому числі й України, підтвердили універсальність та загальнообов'язковість міжнародних стандартів прав людини і затвердили Віденську декларацію і програму дій, наголосивши, що їх виконання є важливим чинником існування демократичного суспільства в будь-якій країні⁹.

Загальне визнання міжнародних стандартів обумовлює зобов'язання всіх держав світу погодитись на міжнародний контроль за дотриманням цих стандартів у національній правовій системі. Крім того, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Факультативного протоколу до нього 1966 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Україна, ратифікувавши їх, взяла на себе зобов'язання надавати конвенційним органам доповіді про дотримання прав і свобод, передбачених цими конвенціями, і виконувати зауваження цих органів, а також брати участь у інших формах міжнародного контролю¹⁰.

Крім того, приєднавшись до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р.¹¹, Україна взяла на себе зобов'язання щодо впровадження цього документа в національне законодавство. Особливістю цієї конвенції є встановлення механізму міжнародного контролю, найважливішим елементом якого є діяльність Європейського суду з прав людини, який розглядає заяви будь-яких осіб, неурядових організацій або груп осіб про порушення положень конвенції або Протоколів до неї.

Випадки невиконання міжнародних стандартів прав людини завдяки цій системі міжнародного контролю стають широко відомі в світі і

зумовлюють негативні наслідки для держави-порушниці. Рішення Європейського суду з прав людини у разі встановлення порушень прав людини мають наслідком відшкодування матеріальної і моральної шкоди державою-порушницею.

Відповідно до Статуту ООН і Віденської конвенції про права людини, міжнародних договорів 1969 р. Україна має виконувати чинні договори, учасницею яких вона є, а також дотримуватися всіх загальновизнаних норм міжнародного права в сфері прав і свобод людини. Зокрема, згідно з Міжнародними пактами про права людини 1966 р. Україна взяла на себе зобов'язання привести своє законодавство у відповідність до міжнародних стандартів, закріплених у цих паках. Аналогічне зобов'язання взяла Україна згідно зі ст. 1 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. Отже, Україна з часу проголошення незалежності стала складовою частиною міжнародної системи захисту прав людини, взяла на себе відповідні міжнародні зобов'язання, зокрема в рамках європейської системи захисту прав людини, яка є найбільш розвинутою і найефективнішою у світі.

Документи, ратифіковані Україною до припинення існування Радянського Союзу мають чинність уже в незалежній державі. Розпаду СРСР передували міжнаціональні конфлікти, центробіжні тенденції, які охопили суспільства країн колишнього соціалістичного табору, посилення міграційних потоків до західних країн. Це активізувало процес розробки і прийняття міжнародних документів із захисту національних меншин. Громадськість і державні інституції західних країн усвідомили, що нехтування інтересів етнічних меншин негативно позначається на прогресі не тільки таких суспільств, які щойно стали на шлях розвитку демократії, а й тих, що вважаються країнами з розвинутими демократичними інституціями. В ході міжнаціональних, міжетнічних конфліктів нищаться інші культури з їх традиціями, звичаями, пам'ятками — руйнується культурна сфера існування етносів. Розуміння цієї загрози і запобігання її розповсюдження лежить в площині взаємовідносин етносів, тому що руйнування власної культури починається з вандалізму по відношенню до культурного надбання інших народів.

На міжнародних форумах Ради Європи (Копенгаген, 1990 р.), (Відень, 1993 р.) розглядалися питання вдосконалення системи забезпечення прав національних меншин, зміцнення і розповсюдження принципів демократії, захисту прав національних меншин, толерантного ставлення до етнічної культурної спадщини. Серед документів, прийнятих Радою Європи, один безпосередньо був присвячений національним меншинам. В ньому було зазначено, що держави повинні створювати умови, які б давали змогу особам, що належать до національних меншин, розвивати свою культуру, зберігаючи при цьому свою релігію, традиції і звичаї.

Тенденції сучасного світового розвитку, пов'язані з процесами глобалізація на економічному ґрунті не повинні тягнути за собою злиття мов, культур і націй. З метою досягнення більшого єднання між народами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, держави-члени Ради Європи та інші держави підписали в 1995 році у Страсбурзі Рамкову «Конвенцію про захист національних меншин». Одним із засобів досягнення цієї мети є збереження та подальше здійснення прав і основних свобод людини. В тексті Конвенції йдеться про те, що плюралістичне та справді демократичне суспільство має не тільки поважати етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, але й створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності, щоб культурне розмаїття стало джерелом та чинником збагачення кожного суспільства¹². В межах конвенції викладені новітні досягнення світової політології, правознавства, етнології у галузі захисту прав національних меншин. Документ по суті є найновішим політико-правовим актом сучасності у галузі визначення прав національних меншин, що активізує шляхи вирішення багатьох гострих проблем сучасності. В ньому визначені місце і статус етнічних груп у сучасних демократичних державах, їх роль у правовому громадянському суспільстві. Цей документ базується на вагомому ґрунті попередніх документів, в тому числі й на Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин¹³.

У Рамковій Конвенції наголошується на зовнішньополітичному аспекті, оскільки захист прав етносів є суттєво важливим для забезпечення стабільності, демократії та миру в Європі. Через весь документ проведено думку про необхідність створення в кожному суспільстві клімату толерантності, заохочення взаєморозуміння та поваги до здобутків кожної з культур, взаєморозуміння між людьми різного етнічного походження. Окремо звернуто увагу на необхідність сприяння вивченню культури, історії, мови та релігії етнічних груп¹⁴. Саме тому документ спрямований на підтримку культурного розмаїття, як джерела збагачення суспільства кожної з країн. Стаття 5 цієї Конвенції зобов'язує держави, що приєдналися до неї, створювати необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину. Таким чином, Конвенція конкретизувала обов'язки держав щодо доступу, організації та використання засобів масової інформації національних меншин, включаючи і право розповсюдження інформації рідною мовою. Крім того, за конвенцією національним меншинам надаються й деякі особливі права:

фізичні — на проживання в місцях традиційного історичного поселення, на уникнення депортації, примусового переселення; етнічні і культурні; економічні — на одержання пропорційної частки централізованих державних фондів, що виділяються для відповідних цілей; політичні — на участь у прийнятті державних рішень, що стосуються інтересів данної меншини, і представництво в законодавчому і інших колегіальних органах держави; на недискримінацію і захист з боку держави від будь яких проявів ворожнечі, погроз, приниження та утисків¹⁵.

Уряд України підписав Рамкову Конвенцію у 1995р., а Верховна Рада ратифікувала її у грудні 1997р. Таким чином, цей міжнародний акт увійшов до правового поля України¹⁶. Співпраця України з Радою Європи в останні роки спрямована, в першу чергу, на збереження та поцінування культурної та історичної спадщини, підтримку та розвиток транскордонних культурних зв'язків та міжкультурного діалогу взагалі, забезпечення культурного розмаїття в Україні та світі. Міністерство культури і туризму України бере активно участь у проектах Ради Європи та робить особливий наголос на співпраці з громадськими осередками, що є важливим чинником розбудови громадського суспільства як одного з базисних елементів розвитку демократії в Україні¹⁷.

В сучасному уніфікованому та стандартизованому світі перед багатьма країнами стають дедалі актуальнішими питання, пов'язані зі збереженням культурної спадщини малих народів та етнічних груп. Виникають проблеми пропорційного захисту національних культур титульних націй та культурного простору національних меншин. До таких країн належить Україна — перед нею теж гостро стоять як питання захисту національної культури від негативних наслідків глобалізації, так і питання збереження й розвитку власного культурного різномайття.

Збереження етнічної культурної спадщини на міжнародному рівні

За кількістю пам'яток, у тому числі унікальних, Україну можна віднести до країн з багатою історико-культурною спадщиною. Згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р) до останньої належать нерухомі пам'ятки розташовані просто неба матеріальні об'єкти і локалізовані території, що є реальними свідками історичних подій та явищ. Близько 9400 населених пунктів України мають понад 70 тис. об'єктів культурної спадщини, що потребують дослідження та взяття на облік. 401 населений пункт включено до Списку історичних населених місць України, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 878. В Україні налічується 61 заповідник, у тому числі 13 надано статус національних. Культурну спадщину України репрезентують понад 130 тис пам'яток, з них — археології —

57206, історії — 51364, архітектури і містобудування — 16293 монументального мистецтва — 5926. 3726 мають загальнодержавне значення, найбільш видатні — собор св. Софії і ансамбль будівель Києво-Печерської лаври включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. В грудні 1993 р. до цього Списку внесено історичний і архітектурно-містобудівний комплекс центральної частини Львова разом з горою Високий Замок і ансамблем собору св. Юра, в червні 2011 р. — комплекс споруд Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Кандидатом на включення до реєстру пам'яток всесвітнього значення є видатні пам'ятки Кам'янець-Подільського, постає питання про віднесення до цієї категорії і пам'яток Херсонесу Таврійського у м. Севастополь.

Становлення України як незалежної держави, її інтеграція у світове співтовариство накладає на неї відповідальність за долю самотутніх історичних реліквій різних часів і народів, які знаходяться на її території і є невід'ємною частиною світової культурної скарбниці. Від збереження пам'яток різних епох і періодів залежить повнота й об'єктивність висвітлення історії. Ставлення до пам'яток — показник цивілізованості суспільства, розуміння глибинних тенденцій у розвитку культури.

Існування загальних тенденцій в різних країнах у сфері збереження культурної спадщини, розуміння важливості цього напрямку розвитку культури виявилось у діяльності та прийнятті спеціальних документів про статус національних меншин міжнародними організаціями.

Протягом кількох десятиліть визначались шляхи подолання кризових міжетнічних протиріч в окремих регіонах світу. Вивчались культурні традиції та заходи встановлення культурної ідентичності кожного етносу. Ця копітка робота привела до розробки універсального документу, в якому визначались основні пріоритети захисту прав кожної людини. У 1992 р. на сорок восьмій сесії ООН прийнята «Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин»¹⁸. Цей важливий документ міжнародного права наголошує, що кожна з держав, членів ООН, зберігає самотутність етнічних меншин, заохочує створення умов для такої самотутності, визначає основні права національних меншин, які мешкають на її території, враховуючи загальноприйняті норми міжнародного права (стаття 1). До таких норм належить право користування культурними реліквіями свого народу, право опановувати й використовувати свою мову, право підтримувати етнокультурні зв'язки з титульними націями інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками (стаття 2)¹⁹.

Вагомий внесок у вирішення проблем збереження культурного надбання кожного народу вносить Комісія ООН у справах освіти, науки і

культури (ЮНЕСКО) утворена в 1945 р. Така впливова міжнародна організація, членом якої з 1954 р. стала Україна, у своїй діяльності надає перевагу розробці правових документів міжнародного рівня, які б допомагали вдосконалювати закони кожної з держав, членів ООН.

Конвенції про захист та збереження культурної спадщини є обов'язковими для виконання і опікуються проблемами збереження культурної самобутності кожного етносу: «Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаазька конвенція), прийнята 14 травня 1954 р., в якій вперше було дано розгорнуте визначення «культурних цінностей», які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу²⁰. «Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню, та передачі права власності на культурні цінності», прийнята 14 листопада 1970 р., стосується пам'яток рухомих: творів мистецтва, історичних реліквій, археологічних решток тощо²¹.

Значну роль в захисті та дбайливому збереженні історико-культурного надбання людства відіграла «Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», прийнята 21 листопада 1972 р. Вона найбільш повно охарактеризувала стан та шляхи збереження нерухомих пам'яток, вперше диференціювала поодинокі та комплексні пам'ятки й дала розгорнуте трактування «культурної спадщини», до якої віднесені нерухомі об'єкти, які мають універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва, естетики, етнології або антропології. Україна, як член ЮНЕСКО, ратифікувала Конвенції 1954, 1970, 1972 рр.²²

Три конвенції — «Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» (1972 р.), «Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини» (2003 р.), а також «Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» (2005 р.) — забезпечують створення особливо сприятливих умов для діяльності ЮНЕСКО з охорони культурної спадщини національних меншин.

Завдяки прийняттю «Конвенції про охорону і заохочення розмаїття форм культурного самовираження», ЮНЕСКО на сьогодні має в своєму розпорядженні комплекс документів, які встановлюють ряд стандартів в сфері культури спрямованих на охорону культурної різноманітності у всіх її проявах, і перш за все, двох стовпів культури: спадщини — рухомого, нерухомого майна і нематеріального, включаючи традиційні форми культурної самобутності і сучасного творчого процесу²³. Конвенція підтверджує суверенні права всіх держав на розробку и проведення культурної політики, передбачає як захист і розвиток всього різномайття форм культурного самовираження, так і створення для культур умов, які дозволять їм вільно взаємодіяти на основі взаємовигоди (стаття 1).

Конвенція також висвітлює роль культури, як важливого фактора в процесі розвитку (стаття 13), мобілізує громадянське суспільство на діяльність із досягнень цілей Конвенції (стаття 11), а також закріплює в якості основи свого механізму принцип міжнародної солідарності (статті з 12-й по 19-у) через правове оформлення завдання по створенню міжнародного фонду розвитку культурного різномайття (стаття 18)²⁴.

Конвенція покликана зарадити негативним наслідкам глобалізації і має на меті об'єднати зусилля країн, які до неї приєдналися, у справі захисту національних і культурних ідентичностей усіх народів та етносів. З огляду на такі цілі Конвенції, її підписала і Україна (2008), хоча дещо затрималася з ратифікацією через внутрішні політичні причини, що не мають відношення до змісту Конвенції.

Для вирішення проблеми збереження культурного розмаїття сучасного світу, налагодження взаємовигідного міжкультурного діалогу народів і культур, впровадження в життя міжнародної Конвенції про охорону і заохочення розмаїття форм культурного самовираження створені організації Міжнародна мережа культурної політики (INCP) та Міжнародного комітету по зв'язках з об'єднаннями з питань культурного розмаїття (ILCCCD)²⁵.

Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) на сьогодні не ратифікована Україною, хоча у вітчизняній науковій літературі і пресі неодноразово піднімалися питання про необхідність такої ратифікації.

Незважаючи на те, що норми Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини не є обов'язковими для України, у відповідності з рішенням Стамбульської конференції міністрів культури членів-держав ЮНЕСКО 2002 року Міністерство культури і туризму підготувало Державну програму охорони і збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004–2008 рр., яка була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України у 2004 р.²⁶

Метою цієї програми є створення відповідних умов для охорони і збереження нематеріальної культурної спадщини елементами якої є ремесла й народні традиційні художні промисли. В 2001 р. був прийнятий Закон «Про народні художні промисли», в якому врегульовані правові, організаційні і економічні відносини в цій сфері, визначений статус суб'єктів народних художніх промислів, основи їх діяльності²⁷.

Основними завданнями Програми є забезпечення охорони, відродження, популяризації спадщини традиційних культур, залучення різних верств населення до заходів по збереженню цінностей традиційної культури; забезпечення в сучасних умовах спадковості традицій, консолідації суспільства на основі народних традицій.

Таким чином, Конвенції ЮНЕСКО в сфері захисту та збереження культурної спадщини на сьогодні ратифіковані Україною, або частково впроваджені в її національне законодавство. Разом з тим, окремі норми конвенцій ЮНЕСКО, які обов'язкові для України, потребують ефективної імплементації шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів і створення необхідних організаційно-правових механізмів їх реалізації.

Слід зауважити, що питання збереження та розвитку культурного розмаїття є дуже актуальним для багатьох країн світу і європейських зокрема. Відомі експерти з питань культурної політики Франсуа Матарассо і Чарльз Лендрі у своїй роботі «Пошук рівноваги: двадцять одна стратегічна дилема культурної політики» (видання Британської Ради в Україні) відмічають: «Повоєнна імміграція призвела до формування в багатьох європейських містах значних груп етнічних і культурних меншин. Поступово демографічні зміни торкнулися й віддалених сільських районів. Ідеться про найпомітніші й новітні зміни етнічного складу європейських країн. Численні війни, міграції, розвиток сільського господарства й промисловості, розпорошення населення, зміни кордонів — все це зробило карту розселень у Європі барвистою і неоднорідною... Обговорення потреб, прав і обов'язків національної більшості та меншин постійно викликає гострі, а часом і непримиренні суперечки. Нерідко вони зачіпають і культурні питання, а саму культуру свавільно використовують у своїх програмах ті чи інші політичні сили.

Дуже важливо, щоб культурна політика обстоювала інтереси меншин і сприяла їх самовираженню. Своєрідна культура етнічних меншин є таким самим важливим фактором життєздатності національної культури, як і інші складники культурного життя. Організація культурного життя на місцевому рівні, підтримка місцевих традицій та звичаїв є потужним інструментом творчого розвитку громад і розвитку території. Це також ефективний засіб протистояти політичному очорненню певних соціальних груп, коли суспільству нав'язують їх спотворений образ, позбавляють їх права голосу на демократичних і культурних форумах».

Крім ЮНЕСКО, документи з питань охорони культурної спадщини затверджені Радою Європи: «Конвенція про захист Європейської археологічної спадщини» (1969р.) та «Конвенція про захист Європейської архітектурної спадщини» (1985р.) Стурбованість негативними наслідками урбанізації, яка стала характерною для всіх країн Європи спонукала Раду Європи ініціювати ухвалення 1985 року в місті Гранаді «Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи»²⁸. Конвенцію ратифікували 36 європейських країн. 20 вересня 2006 року Конвенцію ратифікувала Верховна Рада України²⁹. Цей міжнародний документ визначає дефініції

пам'яток архітектурної спадщини, дає класифікацію об'єктів, встановлює правила правових процедур охорони, політики збереження, інформаційного забезпечення та координації діяльності відповідних установ та організацій на європейському рівні в умовах економічного, соціального, культурного розвитку суспільства. Своєрідність архітектурної спадщини України визначають яскраві регіональні риси, зумовлені поліетнічністю її населення та історико-культурними впливами Заходу і Сходу. Ратифікація «Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи» дасть змогу впровадити в Україні міжнародні правові норми збереження архітектурно-містобудівної спадщини, що ефективно діють у багатьох країнах. Ратифікація Конвенції Україною ініціюватиме дальший поступ українського пам'яткоохоронного законодавства у сфері збереження історично впадкованого характеру середовища всіх регіонів країни, яким притаманна спільність глибинних традицій і різноманітність їхніх виявів³⁰.

З метою налагодження активної міжнародної співпраці у сфері культурної політики, Україна взяла участь у Програмі оглядів національних культурних політик Ради Європи і у травні 2007 успішно представила свій Національний звіт про культурну політику на сесії Комітету з культури Ради Європи.

За роки незалежності в Україні створені правові підвалини національної політики, яка будується на принципах рівності політичних, соціальних, культурних прав і свобод усіх громадян незалежно від їхнього походження, на підтримці розвитку національної свідомості і самоутвердження, захисту громадян України на рівних підставах. Йдеться про вивірену державну програму гармонізації міжнаціональних стосунків, захист прав національних меншин, задоволення їхніх культурно-просвітницьких, мовно-освітніх та інформаційних потреб³¹.

З часу проголошення незалежності України почали розгортатися і створюватися умови для всебічного рівноправного розвитку всіх етносів, що осіли на її теренах. Серед перших законодавчих актів, прийнятих після проголошення незалежності України, були Декларація прав національностей України (1 листопада 1991 р.) та Закон України «Про національні меншини в Україні» (25 червня 1992 р.) У Законі наголошується, що «Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення... Держава гарантує національним меншинам право на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення», а також «розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах

масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів...» Але в законі відсутнє положення щодо збереження та популяризації культурної спадщини національних меншин. Закон України «Про національні меншини в Україні» 1992 р. потребує нової редакції та доповнення, які б безпосередньо встановлювали відповідальність держави за збереження й використання пам'яток історії та культури національних меншин в Україні.

Також постає питання про розробку, формування та прийняття довгострокових цільових програм зі збереження культурної спадщини етнічних груп, які мешкають в Україні. Збереження культурної спадщини титульних націй в кожній країні невід'ємне від поваги і підтримки культурних ресурсів всіх етнічних груп, які здійснили свій вагомий внесок у розвиток держави. На сучасному етапі йде процес складання Державного реєстру культурної спадщини України. В Постанові Кабінету Міністрів України № 1760 від 27 грудня 2001 р. (зі змінами, внесеними постановою КМ № 1293 від 14 грудня 2011 р.) про порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток на органи місцевого самоврядування була покладена відповідальність за підтримку автентичних пам'яток національних меншин. Критерій автентичності означає, що пам'ятка повинна значною мірою зберегти свою форму та матеріально-технічну структуру, історичні нашарування, а також роль у навколишньому середовищі. В пункті 11 Постанови наголошується: «Об'єкти культурної спадщини місцевого значення повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв: вплинули на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту чи регіону; пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту чи регіону; є творами відомих архітекторів або інших митців; є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи»³². Таким чином, об'єкти культурної спадщини етнічних громад відносяться до пам'яток місцевого значення і саме на місцеві органи виконавчої влади покладена відповідальність за виконання програм із захисту, охорони та збереження історико-культурних надбань національних меншин.

До важливих результатів роботи слід віднести розробку Концепції розвитку культур національних меншин України та Програми її реалізації. В Концепції стверджується, що лише на засадах вільного етнокультурного розвитку, якомога повнішого задоволення культурних та освітніх потреб можлива інтеграція національних меншин в державне, громадсько-політичне та духовне життя України. Законодавчу базу концепції склали закони України про національні меншини, про мови, основи

законодавства про культуру, міжнародні норми, викладені у Рамковій конвенції захисту прав національних меншин. В концепції обґрунтовано доцільність таких пріоритетних завдань: підготовки кадрів науково-гуманітарної та творчої інтелігенції; культурно-освітня діяльність з метою задоволення потреб національних меншин у літературі, мистецтві; становлення мережі засобів масової інформації на умовах національних меншин; забезпечення економічних засад розвитку національних культур.

У цілому, органи місцевого самоврядування можуть згуртувати етнічні громади мікрорайонів на проведення заходів з охорони пам'яток, встановлення пам'ятних знаків та створення умов для розповсюдження знань серед місцевого населення про історико-культурну спадщину, яка має відношення до того чи іншого етносу. Наприклад, у Рівненській області була розроблена програма забезпечення реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин на 2007–2010 роки³³.

З часу прийняття Закону України «Про національні меншини», а особливо з моменту ратифікації Рамкової конвенції, розпочалася кампанія з дослідження пам'яток різноманітних етносів. Ця робота ведеться громадськими організаціями, поступово зникають білі плями періоду тоталітарної доби, з її голодоморами, репресіями, масовими етнічними чистками, які стосувалися майже всіх представників національних громад. Держава забезпечує етнічним спільнотам свободу творчості, культурно-мистецького поступу, створення умов для їх розквіту. Це помітно активізувало життя численних національних громад. Створено близько 270 національно-культурних товариств, серед яких 19 загальноукраїнських.

За останнє десятиліття активізувалися наукові розвідки з етнонаціональних питань. Науковцями проводяться дослідження різних аспектів історії та культури етнічних груп в Україні. Вийшли з друку збірники документів і матеріалів: «Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів»; «Кримські татари: шлях до повернення. Збірник документів і матеріалів у 2-х частинах»³⁴; «Етнічний довідник. Національні меншини в Україні»³⁵, підготовлений науковцями Інституту історії України НАН України. Вагомий внесок у визначення, виявлення, ідентифікацію пам'яток етнічних громад Києва здійснили автори, залучені до виконання Державної програми підготовки Зводу пам'яток історії та культури України, більшість з яких — наукові співробітники Інституту історії України НАН України³⁶.

Значну роботу в цьому напрямі проводить Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І. Кураса з дослідження, виявлення, аналізу та оприлюднення документів з історії етнонаціо-

нальних відносин на українських землях у ХХ ст., оскільки більшість сучасних проблем корінням сягає у близьку історичну спадщину, ще живі очевидці трагедій тоталітаризму, не стерлися з пам'яті його жертви. До важливих результатів роботи слід віднести розробку концепції розвитку культур національних меншин України та програми її реалізації. В концепції стверджується, що лише на засадах вільного етнокультурного розвитку, якомога повнішого задоволення культурних та освітніх потреб можлива інтеграція національних меншин у державне, громадсько-політичне та духовне життя України. У 1997 р. вчені інституту підготували колективну роботу «Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи»³⁷.

Активно досліджуються етнічні спільноти в регіональному філіалі Національного інституту стратегічних досліджень в м. Сімферополі. Вчені вивчають історію і сучасний стан різноманітних меншин Криму, проблеми повернення репресованих народів, кризові явища, які з'явилися в останні десятиліття на півострові з причин недосконалого вирішення на державному рівні проблем репатріації народів після проголошення незалежності України і пропонують шляхи усунення диспропорцій у вирішенні проблем корінних народів Криму³⁸. Незважаючи на те, що суспільно-політична ситуація на півострові в цілому є достатньо стабільною, варто констатувати, що в останні роки спостерігається зростання рівня конфліктогенності, яка проявляється саме на відношенні до нерухомих пам'яток історії та культури різноманітних етнічних груп.

Взагалі спостерігається деяка закономірність в проявах відношення до пам'яток історії та культури в суспільно-політичному контексті. Чим вище політизація громадянського суспільства, тим частіше здійснюється наруга над об'єктами культурної спадщини. Так було в період хрущовської «відлиги» — знесення пам'яток сталінізму, а також руйнація сакральних об'єктів; горбачевської «перебудови» — так звана «війна пам'яток» із знесенням символів тоталітарної доби. Так відбувається і в сучасній Україні в період гіперполітизації суспільства.

Розгортанню практичної роботи по увічненню пам'яті видатних представників національних меншин в Україні сприяла би розробка гуманітарної програми з проведення циклу конференцій і круглих столів, впровадження циклу програм на радіо і телебаченні, видання серії наукових статей. Науковці мають розпочати підготовку ґрунтового «Зводу пам'яток історії та культури національних меншин України». Це створило би умови для збереження уже досліджених пам'яток та виявлення нових об'єктів культурної спадщини України. Доцільно впровадити програму тематичних досліджень культурної спадщини етнічних громад історичних місць України і започаткувати видання серії ілюстрованих каталогів «Культурна спадщина етнічних груп України».

З проблем забезпечення соціального, культурного розвитку етнічних груп в Україні у 11 січня 2012 р. були проведені парламентські слухання «Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи», на яких виявилась низка проблем і протиріч законодавчого, управлінського та організаційного характеру³⁹. При обговоренні проблем державної політики в сфері етнонаціональних відносин піднімалися й питання дотримання міжнародних конвенцій та міжурядових угод щодо збереження культурної спадщини національних меншин в Україні.

Серед проблем розвитку, які постали на сьогодні в сфері культури, крім глобалізації, уніфікації, стандартизації, з'явилися проблеми трансформації, модернізації та культурного розмаїття. Цей виклик цивілізації новітнього часу потребує суттєвих змін у концепції культурного розвитку. Зміни мають торкатися певних обмежень у використанні форм культурного розмаїття до визначення їх глибинних коренів і мотивів, методів прояву у співвідношення з іншими культурними традиціями. Поверхневе ознайомлення із різними культурами повинно змінитися на ґрунтовні наукові дослідження з динамічним розповсюдженням їх результатів серед широких кіл громадськості.

---

¹ Нікітюк В.О. Статус етнонаціональних меншин (Порівняльно-правовий аспект) / В.О. Нікітюк. — К.: Друк. Вид-во «Естет», 1996. — С. 105.

² Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку / Республіканська Асоціація Українознавців, Австрійський Ін-т Східної та Південно-Східної Європи/ За ред. Євтуха В., Зуппана А. — К.: Ін тел, 1994. — С. 36–37.

³ Національні меншини // Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 2002. — Т. 2. — С. 100.

⁴ Державний комітет статистики України. Всеукраїнський перепис населення 2001 // www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/

⁵ Там само.

⁶ Міжнародні стандарти прав людини у правовій системі України Перша щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. / Режим доступу — http://www.ombudsman.kiev.ua/d1_zm.htm

⁷ Міжнародні стандарти прав людини // О. Зайчук, Н. Оніщенко. Теорія держави і права. Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2006.

⁸ Мартыненко А.П. Права народов в современном международном праве. — К.: 1993. — С. 63.

⁹ Организация Объединенных наций. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/viendec.pdf

¹⁰ Там само.

¹¹ Ратифікований Верховною Радою України 17 липня 1997 р. текст Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. та Протоколів до неї // «Віче» — № 1. — 1998.

¹² *Москаль Г.* Стан та перспективи імплементації Рамкової конвенції про захист національних меншин в Україні // Міжнаціональні відносини і національні меншини України. — К.: 2004. — С. 5.

¹³ Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств // Вестник МГУ. Серия 11. Право. — М.: 1996. — № 6. — С. 86–97.

¹⁴ Там само.

¹⁵ *Биков О.В.* Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні. — К.: 2001. — С. 16.

¹⁶ *Москаль Г.* Стан та перспективи імплементації Рамкової конвенції про захист національних меншин в Україні // Міжнаціональні відносини і національні меншини України. — К.: 2004. — С. 5.

¹⁷ Міністерство культури і туризму в Україні. Офіційний веб-сайт <http://195.78.68.75/mincult/uk/publish/article/153471>

¹⁸ Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин. Прийнята резолюцією 47/135 Генеральної Ассамблеї ООН від 18 грудня 1992 року // Права людини і професійні стандарти для юристів. — К.: 1996.

¹⁹ Там само.

²⁰ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. // Міжнародна охорона, захист і повернення культурних цінностей. Збірник документів. — К.: 1993. — С. 51–60.

²¹ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню, та передачі права власності на культурні цінності. 1970 р. // Міжнародна охорона, захист і повернення культурних цінностей. Збірник документів. — К.: 1993. — С. 41–50.

²² *Катаргіна Т.* Збереження культурної спадщини у Великій Британії, США, Канаді. — К.: 2003. — С. 17.

²³ Вступает в силу новая Конвенция ЮНЕСКО // ЛІГАБізнесІнформ Інформаційне агентство//www.liga.net

²⁴ Там само.

²⁵ Десята щорічна зустріч Міністрів культури країн Міжнародної мережі культурної політики (INCP) // Міністерство культури і туризму в Україні. Офіційний вебсайт. <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/84237>.

²⁶ *Мельничук Елена Игоревна.* Имплементация основных положений конвенций ЮНЕСКО в сфере культурного наследия во внутреннее право Украины // Музеї України / Режим доступу — <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go>

²⁷ Там само.

²⁸ Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи // Пам'ятки України: історія та культура. — 2006. — № 4. — С. 120–125.

²⁹ Там само. — С. 120.

³⁰ *Пламеницька О.* Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи // Пам'ятки України: історія та культура. — 2006. — № 4. — С. 121.

³¹ Горбунова О. Из повагою до національних мов і культур // *Голос України*. — 2005. — 1 березня. — С. 7.

³² Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» // http://www.kmu.gov.ua/control%5Cuk%5Cpublish%5Carticle?art_id=27198&cat_id=19823я

³³ <http://www.rv.gov.ua/sitenew/goschansk/en/publication/content/3000.htm>

³⁴ Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірн. док. і матеріалів. — К., 1994. — 558 с.; Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х — початок 1990-х років) очима радянських спецслужб. Зб. док. і матеріалів у 2-х частинах. — К., 2004. — Ч. 1. — 395 с., ч. 2. — 362 с.

³⁵ Етнічний довідник. Національні меншини в Україні. — К., 1996. — 172 с.

³⁶ Звід пам'яток історії та культури України: Київ: Енцикл. вид. Кн. 1, ч. 1. — К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999; Кн. 1, ч. 2 — К, 2004.

³⁷ Курас І., Нагорна Л., Римаренко Ю. та ін. Етнополітичний розвиток України. Досвід, проблеми, перспективи. — К.: Наукова думка, 1997. — 159с.

³⁸ Ішин А.В., Бернарський І.Г., Швець О.Б. До питання щодо проявів етнополітичних суперечностей в Криму на сучасному етапі. — Сімферополь, 2005. — 60 с.

³⁹ http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl110112.htm

Стаття посвячена рассмотрению этапов формирования международной системы защиты прав национальных меньшинств и решению проблем сохранения их культурного наследия.

Ключевые слова: национальные меньшинства, международные конвенции, культурное наследие.

The article is devoted to the examination stages of forming the international system protection of minority group's rights and solving problems of preservation their cultural heritage.

Key words: national minorities, international convention, cultural heritage.